

Câhiliye Dönemi Arap Şiirinde Kafiye Kusurları (Evs b. Hacer Divanı Örneği)

Nurullah Oruç

Öz

Konu ve Amaç: Câhiliye devrine ait şiirler, Arap dili ve edebiyatında büyük önem taşımaktadır. Nitekim gerek gramer ve gerekse belagat ilmi konusunda ortaya koyulan ve günümüze kadar intikal eden eserlerin hemen hemen tümünde söz konusu şiirlerle istişhat edildiği görülür. Bununla birlikte son derece önem arz eden bu şiirler, edebi açıdan birtakım kusurlardan ari değildir. Bu kusurlardan biri de şüphesiz ki kafiye kusurudur. Câhiliye devrine ait şiirlerdeki kafiye kusurlarının müstakil bir çalışmada ele alınmaması, bizi böyle bir çalışmaya sevk etmiştir. Çalışmamız, Arap Câhiliye devri şiirlerini temsilen bu dönemde yaşayan Evs b. Hacer'in Divan'ını kafiye kusurları açısından değerlendirmeyi hedeflemektedir. Kafiye kusurlarıyla ilgili birtakım görüş farklılıkları bulunmaktadır. Kimi edebiyatçı ve dilbilimciler, kafiye kusurları, önemli bir eksiklik olarak görürken, kimileri bunları önemsiz kusurlar olarak görmüş ya da hiç dikkate almamıştır. Çalışmamızın bir diğer hedefi de söz konusu ihtilaflara özgün bir şekilde yer verip bunları ilmi bir çerçevede, şiirler ışığında değerlendirmektir.

Yöntem: Evs b. Hacer'in Divanı'nın tamamının taranması suretiyle içindeki kafiyeden kaynaklanan şiir kusurları tespit edilmeye çalışılmıştır. Divanda yer alan beyitlerin tercümesinde ihtiyaç duyulduğunda Arapça sözlüklerden ve gerek divanda gerekse beyitlerin bulunduğu temel kaynaklardaki açıklamalardan istifade edilmiştir.

Bulgular: Evs b. Hacer'in Divanı'nda kafiye kusurlarından sadece birkaçı bulunmuştur. Bunların bir kısmı tamamen kusur kabul edilmektedir. Diğer bir kısmının ise hafif kusur olduğu görülmektedir.

Sonuç: Kafiye kusurlarının bir bölümünün kafiye arasındaki hareke değişikliğinden, bir bölümünün ise mana yönünden beyitler arasındaki ilişkiden kaynaklandığı görülmektedir. Evs b. Hacer'in şiirindeki kafiye kusurlarının az sayıda bulunduğu ve daha çok hareke farklılığından ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Hareke farklılığından kaynaklanan kusurlarının daha çok hafif kabul edilen kusurlardan olması ise şairin şiir sanatındaki yetenek ve kabiliyetini göstermektedir. Ayrıca Evs b. Hacer'in divanında birtakım kafiye kusurlarının tespit edilmiş olması, Câhiliye dönemine ait şiirlerinin kafiye kusurlarından ve dolayısıyla edebi eleştiriden ari olmadığını ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Kafiye, Câhiliye Dönemi, Şiir, Evs b. Hacer.

Öğretim Görevlisi., Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Erzurum, nurullah.oruc@atauni.edu.tr
Öğretim Görevlisi, Atatürk University Faculty of Theology, Erzurum, Turkey

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.
Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Oruç, Nurullah. "Câhiliye Dönemi Arap Şiirinde Kafiye Kusurları (Evs b. Hacer Divanı Örneği)".
Mutalaa 2/2. (Aralık 2022), 141-154.

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4487-4140

ROR ID: ror.org/03je5c526

DOI: doi.org/10.5281/zenodo.7466860

Geliş tarihi: 18.11.2022

Kabul tarihi: 16.12.2022

Rhyme Defects in Arabic Poetry in the Age of Ignorance (The Example of Aws b. Hajar's *Diwan*)

Abstract

Subject and Purpose: Poems belonging to the Age of Ignorance (*jahiliyya*) are of great importance in terms of Arabic language and literature. In fact, it is seen that almost all the works written on both grammar and rhetoric that have been handed down until today refer to the poems of that period. However, those poems, are not free from literary flaws. One of these faults is undoubtedly the rhyme flaw. The fact that the rhyme flaws in the poems of the Age of Ignorance were not discussed in an independent study led us to such a study. Our study deals with the work of Aws b. Hajar's *Diwan* as an example of the Arabic poetry during the Age of Ignorance. It aims to evaluate Hajar's *Diwan* in terms of rhyme flaws. There are different opinions regarding rhyme flaws. While some literators and linguists regard the fault in the rhyme as a flaw, some consider it to be a slight flaw or a perfect one. Another goal of our study is to include these conflicts in an original way and to evaluate them in the scientific framework and in the light of poems.

Method: By means of an entire scan of Aws b. Hajar's *Diwan*, it has been tried to determine the poetry flaws caused by the rhyme in it. In the translation of the couplets in the *Diwan*, Arabic dictionaries, and annotations both in the *Diwan* itself and in the basic sources that contain the relevant couplets were sometimes referred to.

Results: Only a few of the rhyme flaws were found in Aws b. Hajar's *Diwan*. While some of them are considered as complete faults, some of them are seen as slight faults.

Conclusions: It has been understood that some of the rhyme defects are caused by the change in rhyme, and some of them are caused by the relationship between the couplets in terms of meaning. It is seen that the rhyme flaws in Aws b. Hajar's poem are few and mostly arise from the difference in rhyme. The fact that the flaws caused by usage of *haraka* are among the ones that are considered slight, shows the poet's talent and ability in the art of poetry. On the other hand, the fact that some rhyme flaws were detected in Aws b. Hajar's *diwan* revealed that her poems belonging to the Age of Ignorance were not free from rhyme defects and therefore literary criticism.

Keywords: *Arabic Language, Rhyme, Age of Ignorance, Poem, Aws b. Hajar.*

Giriş

Arap edebiyatında özellikle Câhiliye dönemine ait şiirler, Arap dili açısından çok kıymetlidir. Bu dönemde şiir yarışmalarının düzenlenmesi,¹ bu dönemi takip eden İslam'ın zuhur ettiği devirde ve sonrasında Kur'ân tefsiri, Arapça dilbilgisi ve benzeri alanlardaki eserlerde hassaten Câhiliye şiirleriyle istişhat edilmesi, şiirlerin Arap dili açısından ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Şiirin bu derece önemsenmesi onun manaları tespit etme noktasındaki yararlılıklarına ek olarak bedii zevkler sunmasından kaynaklanmaktadır. Bunların başında ise şiirin fonetik yönünün en mühim unsurlarından biri olan kafiye gelmektedir. Bir terim olarak kafiye, beytin son kelimesi yahut son harfi manasında kullanılmaktadır.² Söz konusu şiirlerin, kafiyelerin kullanımlarından kaynaklanan birtakım kusurları bulunmaktadır. Bu kusurların bir kısmı

¹ Süleyman Tülücü, "Muallakât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/308.

² Ebû Ali el-Hasen İbn Reşîk el-Çayrevânî, *el- Umde fî mehâsini'ş-şi'r ve âdâbih*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1981), 1/154.

Câhiliye Dönemi Arap Şiirinde Kafiye Kusurları (Evs b. Hacer Divanı Örneği)

bazı edebiyatçı ve dilbilimcilere göre hafif, bazılarına göre ağır kusur kabul edilirken, kimileri ise bunlara kusur nazarıyla dahi bakmamışlardır.³

Çalışmamızda Câhiliye döneminde yaşamış meşhur şair Evs b. Hacer'in (v. 620) şiirleri, kafiye kusurları açısından irdelenmiş ve bu kusurlara ilişkin ihtilaflara yer verilip bunların değerlendirilmesine çalışılmıştır.

Yaptığımız inceleme ve araştırma neticesinde, literatürde çalışmamızın konusuyla ilgili olarak genel anlamda bir boşluğun olduğu ortaya çıkmıştır. Bilhassa lisansüstü ve akademik düzeyde bu bağlamda yapılan çalışmalar az sayıdadır. Çalışmamıza benzer yapılan lisansüstü araştırmaları ve makale çalışmaları şöyledir:

- Mehmet Zeki Çetin'in 2020'da yayımladığı, "Arap Şiirinin Eleştirisinde İlham" adlı yüksek lisans tezi.
- Betül Can'ın 2010'da yayımladığı, "Câhiliye Döneminde Edebî Eleştiri" başlıklı araştırma makalesi.
- Rifat Akbaş'ın 2016'da yayımladığı, "Câhiliye Poetikasında Edebî Eleştiri Örnekleri" başlıklı araştırma makalesi.
- Hamit Salihoglu'nun 2019'da yayımladığı, "Câhiliye Dönemi Evsiye Şiir Ekolü" başlıklı araştırma makalesi.
- Mehdi Cengiz'in 2021'de yayımladığı, "Eski Arap Şiiri Sorgulanamaz mı?: Câhiliye Şiirinin Kanonlaşmasına Dair Bir Değerlendirme" başlıklı araştırma makalesi.
- Yusuf Seller'in 2022'de yayımladığı, "İbn Sellâm el-Cumahî'nin Arap Edebi Eleştirisine Katkısı: Tabakât Özelinde Bir Analiz" başlıklı araştırma makalesi.

Yukarıda adı geçen çalışmalardan yalnızca "Eski Arap Şiiri Sorgulanamaz mı?: Câhiliye Şiirinin Kanonlaşmasına Dair Bir Değerlendirme" ve "İbn Sellâm el-Cumahî'nin Arap Edebi Eleştirisine Katkısı: Tabakât Özelinde Bir Analiz" başlıklı makalelerde kafiye kusurlarına değinilmiştir. Bu iki makalede de kısmen yer verilen kafiye kusurlarının isimlerinin zikredilmesiyle yetinilmiş olup bu konuda geniş bilgiye yer verilmemiştir.⁴ Bu çalışmanın hedefi, konuyu daha genişçe inceleyip özgün bir biçimde mütalaa etmektir.

Bu çalışmada, Evs b. Hacer'e ve şiirlerinin özelliklerine özet bir şekilde atıfta bulunularak şairin şiirlerinin kafiyeden kaynaklanan kusurları ele alınmıştır. Araştırmamızın sınırını aşacağından yalnızca şairin divanında tespit edilen kusurlara yer verilmiştir.

³ Geniş bilgi için bk. Ebu'l-Hasen Sa'îd b. Mes'ade el-Ahfeşu'l-Evsat, *el-Kavâfi*, thk. Ahmed Râtib en-Neffâh, (Cidde: Dâru'l-Emâne, 1974), 46-74; Ebû Ya'lâ Abdalbâki, Abdullah et-Tenûhî, *el-Kavâfi*, thk. Muhammed Avni Abdurraûf, (Kahire: Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-kavmiyye, 2003), 173-207.

⁴ Mehdi Cengiz, "Eski Arap Şiiri Sorgulanamaz mı?: Câhiliye Şiirinin Kanonlaşmasına Dair Bir Değerlendirme", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 56 (2021), 182; Yusuf Seller, "İbn Sellâm el-Cumahî'nin Arap Edebi Eleştirisine Katkısı: Tabakât Özelinde Bir Analiz", *İstanbul Üniversitesi İslam Tetkikleri Dergisi* 12/1 (2022), 134, 136.

1. Evs b. Hacer ve Şiiri

Miladi 530 yılında dünyaya gelen Cähiliye devri şairi Evs b. Hacer, yaşadığı dönemde, şiirdeki ustalık ve mahareti yönünden Mudar Kabilesinin şairleri arasında ender şahsiyetlerden sayılır. Bir rivayete göre Cähiliye dönemi şairlerinden Nâbiğa ez-Zubyânî (v. 604) ile Zuheyr b. Ebî Sulmâ (v. 609) ortaya çıkıncaya kadar Mudar Kabilesinin şairi Evs b. Hacer idi. Yaklaşık bir asır yaşayan Evs b. Hacer'in hayatının büyük bir kısmını genelde seyahatlerle geçirdiği nakledilir. Bu seyahatler, bazen mensup olduğu Temim Kabilesinin diyarı ile Hire'deki *Bilâtu'l-Lahmiyyîn* denen mekân arasında, bazen de Arabistan sınırları içerisinde gerçekleşmiştir. Şairin bu gezilerinin temelinde, savaşlar, kabilecilik ruhu ve asabiyet olduğu rivayet edilir. Şairin eğlenme duygusu ve şahsî birtakım sebepler de onu seyahate sevk eden diğer etkenlerdir. Nitekim kahramanlık ve asabiyet şiirleriyle tanınan Evs b. Hacer'in, gazel, mersiye, hiciv ve fahiye gibi farklı türlerden şiirleri olduğu da görülmektedir. Evs b. Hacer, gözlerini hayata yumduğunda, İslamiyet yeni yeni zuhur etmekteydi.⁵

2. Evs b. Hacer'in Divanında Kafiye Kusurları

Bir sanatın başarılı bir şekilde icra edilmesi onun kendine has kurallarının uygulanmasına bağlıdır. Bu durum, şüphesiz ki şiir sanatı için de geçerlidir. Arap şiirini etkili kılıp yaldızlı ve cazibeli hale getiren en önemli husus ise kafiye'dir. Sözlükte *peşine düşmek, arkasından gitmek, takip etmek* gibi anlamlara gelen *kafiye*, belagat terminolojisinde; beyitlerin sonundaki kelimelerin ahenk ve düzen içerisinde birbirini takip etmesi ve aralarında yazılış, okunuş ve ses bakımından benzerliğin bulunmasıdır.⁶ Kafiye kurallarına uyulmadığı takdirde şiir kusurlu sayılmaktadır. Bu kurallar ise şiirin son kelimesinde yer alan harflerde belirgindir. Söz konusu harfler, Arap edebiyatında, *revî*, *redif*, *tesis*, *dağîl*, *vasl* ve *hurûc* gibi adlarla bilinmektedir. *Kafiye harfleri* diye de adlandırılan bu harflerin her birine ait hareketler de bulunur. Bunlar da, revî'nin hareketi olan *mecrâ*, vasl *he'sinin* hareketi olan *nefâz*, revî harfinden önceki harfin hareketi olan *hazv*, dağîl harfinin hareketi olan *işbâ'*, tesis harfinden önceki harfin hareketi olan *dess*, mukayyet (sakin) revî harfinden önceki harfin hareketi olan *tevcih* tarzında isimlerle mütalaa edilmiştir. Şiirdeki kafiye kusurları da bahsi geçen kafiye harflerinde yapılan kural ihlalden kaynaklanır.⁷ Söz konusu kurallar, çalışmamızın konusu olan Evs b. Hacer'in divanında yer alan şiirlerdeki kusurların inceleneceği ileriki sayfalarda dile getirileceğinden onlara burada yer verilmeyecektir.

⁵ Ebu'l-Ferec, Ali b. el-Hüseyn, el-İsfahânî, *el-Eğâni*, thk. İhsân Abbâs vd., (Beyrut: Dâru Sâdır, 2008), 11/47; Evs b. Hacer, *Divânü Evs b. Hacer*, thk. Ömer Fârûk et-Tabbâ', (Beyrut: Dâru'l-Erkam İbnu'l-Erkam, ts.), 5-9.

⁶ Muhammed et-Tuncî, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'l-edeb*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999), 2/698; Ali Bulut, *Belagat Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 252.

⁷ Geniş bilgi için bk. Abdulazîz 'Atîk, *İlmu'l-ârûz ve'l-kâfiye*, (Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 1987), 136; Muhammed et-Tuncî, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'l-edeb*, 2/698-699.

Arap şiirinde, kafiyeden kaynaklanan kusurlar; *ikvâ'*, *îṭâ'*, *ikfâ'*, *işrâf*, *tazmîn*, *icâze* ve *sinâd* şeklinde sıralanabilir.⁸ Bunlardan *sinâd* kusuru da revî (kafiyenin son harfi) harfinden önceki harfin harekesinin durumuna bağlı olarak farklı şekillerde görülür. Bunlar: *Tesis*, *redif*, *işbâ'*, *tevcih*, ve *hazv* türleridir.⁹ Tespit ettiğimiz kadarıyla, çalışmamıza konu olan Evs b. Hacer'in divanında bulunan kafiye kusurları, *ikvâ'*, *îṭâ'*, *işrâf*, *tazmîn*; *işbâ'*, *tevcih* ve *hazv sinâd* kusurlarıdır. Câhiliye dönemi şairi Evs b. Hacer'in divanı çalışmamız kapsamında değerlendirileceğinden yalnızca divanda yapılan kafiye kusurlarına yer verilecektir.¹⁰

2.1. İkvâ Kusuru

İkvâ; art arda gelen beyitlerdeki revî harfinin yani kafiyenin son harfinin harekesinin kesra (ـَ), ile damme (ـُ) hareketleri arasında değişkenlik göstermesidir.¹¹ Bir başka ifadeyle *ikvâ'*, bir beytin kafiyesini merfû, diğerini ise mecrûr yapmaktır.¹² Bazılarına göre *ikvâ* ile *ikfâ'* aynı tanım içerisinde değerlendirilirken, çoğu edebiyatçıya göre *ikfâ'*, başlı başına bir kusur olup *ikvâ'*dan bağımsızdır.¹³ Kaynaklarda *ikfâ'* kusuru için " revî harfinin, mahreçte birbirine yakın harfler arasında değişmesi"¹⁴ şeklinde kendine özgü bir tanım yapılması da ikinci görüşü kuvvetlendirmektedir. Neticede iki tanım arasında bariz bir farkın olduğu açıktır. Nitekim birinci tanıma göre değişiklik, kafiyenin son harfinin harekesinde yapılırken, ikinci tanıma göre bu değişiklik, bizzat harfin kendisindedir. Muhammed b. Sellâm el-Cumahî'den (v. 231/846) nakledilen rivayete göre Câhiliye dönemi birinci tabaka şairlerinden yalnızca Nâbiga ez-Zübyânî'nin (v. 604) iki beyitte *ikvâ* yaptığı aktarılmaktadır.¹⁵ Hâlbuki çalışmamızın neticesinde aynı tabakadan olan ez-Zübyânî'nin muasırı Evs b. Hacer'in divanında 3 *ikvâ'* yapıldığı tespit edilmiştir.¹⁶ İbn Sellâm'ın bu rivayeti, muhtemelen *ikvâ'* ile *ikfâ'*ın aynı şeyi ifade ettiği görüşüne dayanmaktadır. Evs b. Hacer'in divanında *ikfâ'*nın yapıldığına hiç rastlanılmaması bu ihtimali güçlendirmektedir. Yoksa Nâbiga'dan başka, diğer Câhiliye şairlerinin şiirlerinde de *ikvâ'* yapıldığı aşikardır. Bunlardan biri de şüphesiz ki çalışmamıza konu olan Evs b. Hacer'in şiiridir. Şairin divanında *ikvân*ın yapıldığı yerlerden biri şöyledir:

⁸ Aḥmed b. Muḥammed İbn 'Abdirabbih, *el-İkdu'l-ferid*, thk. eş-Şirbîni Şeride (Kahire: Dâru'l-Ḥadis, 2013), 5/76.

⁹ Abdulaziz 'Atik, *İlmu'l- 'arûz ve'l-kâfiye*, 168-169.

¹⁰ Kafiye kusurlarının tamamının detayı için bk. İbn 'Abdirabbih, *el-İkdu'l-ferid*, 5/76-78; Ebû Ubeydillâh Muḥammed b. İmrân el-Merzûbânî, *el-Müveşşah fi meâhizi'l- 'ulemâ 'ala's-şu 'arâ'*, thk. Muḥammed Huseyn Şemsuddîn, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995), 19; Abdulaziz 'Atik, *İlmu'l- 'arûz ve'l-kâfiye*, 166-170.

¹¹ Muḥammed et-Tuncî-Râcî el-Esmer, *el-Mu 'cemu'l-mufaşşal fi 'ulûmi'l-luğa*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 1/84.

¹² Merzubânî, *el-Muveşşah fi meâhizi'l- 'ulemâi 'ala's-şu 'arâ'*, 19.

¹³ İbn 'Abdirabbih, *el-İkdu'l-ferid*, 5/77.

¹⁴ Merzubânî, *el-Muveşşah fi meâhizi'l- 'ulemâi 'ala's-şu 'arâ'*, 19; Muḥammed et-Tuncî-Râcî el-Esmer, *el-Mu 'cemu'l-mufaşşal fi 'ulûmi'l-luğa*, 1/85.

¹⁵ Merzubânî, *el-Muveşşah fi meâhizi'l- 'ulemâi 'ala's-şu 'arâ'*, 51.

¹⁶ Evs b. Ḥacer, *Divânu Evs b. Ḥacer*, 31, 42.

عَنْبِيٌّ تَأْوَى بِأَوْلَادِهَا لِيُتَهْلِكَ جِذْمَ تَمِيمِ بِنِ مُرِّ
وَخِنْدِفُ أَقْرَبُ بِأَنْسَابِهِمْ وَلَكِنَّا أَهْلُ بَيْتِ كَثْرُ

Gani Kabilesi, Mürr Oğlu Temim Kabilesininin kökünü kurutmak üzere oğulları (mensupları)yla bir araya geliyor.

Biz, güç ve iktidarda Hindifoğullarından geri değiliz. Sadece aşırı çoğaldığımızdan ötürü bölüklere ayrılmışız.¹⁷

Temim Kabilesine müntesip Evs b. Hacer'in¹⁸ düşmanlarına gözdağı verdiği bu iki beyitin kafiyelerinde i'rab açısından farklılık görülmektedir; birinci beytin kafiyesinin son harfinin harekesi kesra yani cer konumunda iken, hemen ardından gelen ikinci beytin kafiyesinde bulunan kelime damme harekesi almış olup ref' konumundadır. Bu da Arap edebiyatında şiir kusurlarından sayılmaktadır. Beyitlerde kafiyelerinin sonlarının sakin olarak yazıldığı mülahaza edilir. Bu tür kafiyelere *mukayyet kafiye* adı verilir.¹⁹ Bunun amacı ise farklı hareke almış kafiyeler arasında ahenk ve uyumun sağlanmasıdır. Yani mukayyet kafiyelerin getirilmesinin gayesi, şiirin bu ve benzer kusurlarını örtmektir. Sonuçta bu durum da, söz konusu şiirlerin aslında kusurlu olduğunu göstermektedir.

Şiirin ötesinde yani düz yazıda bir kelimenin aslına ters düşecek şekilde irab edilmesi zaten doğru değildir. Söz konusu şiir olduğunda bu gibi durumlar şiir zaruretine hamlediliyor olsa da kusurdan ari değildir. Nitekim şiir zaruretinin ancak belirli sınır ve kurallar çerçevesinde kabulü mümkündür. Mesela meşhur dilbilimcilerinden Ebu Bekir Muhammed İbnus-Serrâc (v. 316/928), mu'reb yani harekeli bir kelimeyi sakin kılmanın, şiir zaruretinin kapsamında değerlendirilemeyeceği gibi kafiyelerin ahenk ve düzeni için de kesinlikle doğru bir çözüm olmadığını kaydeder.²⁰ Netice itibarıyla asıl olan, şiirin, zarurete hacet kalmadan usulüne uygun telif edilmesidir. Dolayısıyla burada örnek verilen iki beyit arasında da kafiye kusurunun olduğu söylemek mümkündür.

2.2. İtâ' Kusuru

Kaynaklarda verilen genel tanıma göre itâ'; üç ya da yedi beyit geçmeden kafiyenin aynı lafız ve manayla tekrar edilmesidir.²¹ İtâ' kusuru hususunda çerçeveyi dar tutan Arap dili ve edebiyatı öncülerinden Halil b. Ahmed (v. 175/791), manaları farklı olsa dahi aynı

¹⁷ Bu beytin tercümesinde, Evs b. Hacer'in, şiirlerinin şerhinden yararlanılmıştır. Bk. Evs b. Hacer, *Divânu Evs b. Hacer*, 31.

¹⁸ Evs b. Hacer, *Divânu Evs b. Hacer*, 31.

¹⁹ Abdulaziz 'Atik, *İlmu'l- 'arûz ve'l-kâfiye*, 164.

²⁰ Ebû Bekir Muhammed b. Sehl b. es-Serrâc, *el-Usûl fi'n-naḥv*, thk. 'Abd el-Ḥuseyn el-Fetlî (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2015), 3/335-336.

²¹ İbn 'Abdirabbih, *el-İkdu'l-ferid*, 5/78; Ebû'l-Faḍl Cemâluddîn İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), 1/200; Muhammed Murtada ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, (Kuveyt: Vizâratu'l-İrşâd ve'l-Enbâ', 2001), 1/497; Abdulaziz 'Atik, *İlmu'l- 'arûz ve'l-kâfiye*, 167; Muhammed et-Tuncî-Râcî el-Esmer, *el-Mu 'cemu'l-mufaşşal fi 'ulûmi'l-luġa*, 1/339-340.

lafızla peş peşe gelen kafiyelerin kusurlu sayılacağını iddia eder; yani ona göre îtâ'; kafiye'nin aynı lafızla tekrar edilmesi olup, tekrarlanan bu lafzın aynı ya da farklı manaları yansıması sonucu değiştirmez.²² Bu konuda Hâlıl b. Aḥmed ile ters düştüğü öne sürülen dilbilgini Ebû Amr el-Alâ'nın (v. 154/771) îtâ'yı şiir kusuru olarak görmediği nakledilir.²³ Muhammed b. Sellâm el-Cumahî'den (v. 231/846) nakledilen rivayete göre de bir kasidede aşırı dikkat çekecek şekilde kafiye'nin aynı lafızla tekrarlanması Araplar nezdinde kusur kabul edilir.²⁴ Ebû Amr'a yakın görüş sergileyen dilbilgini İbn 'Abdirabbih (v. 328/940) de, îtâ'ın, kafiye kusurlarının en hafifi olduğunu öne sürer. Ona göre peş peşe gelen iki beytin tekrarlanan kafiyelerinden biri nekre diğeri de marife olması halinde îtâ' kusuru sayılmaz.²⁵

Mûlahaza ettiğimiz kadarıyla kabul gören ve tasvip edilen görüş, en başta verilen tanıma uygun görüştür. Buna göre birkaç beyit geçmeden kafiye'nin aynı lafız ve manayla tekrarlanması, îtâ' kusuru olarak kabul edilirken, manaların farklı olması halinde îtâ' kusuru sayılmaz.²⁶ Öte yandan kafiye'de îtâ' yapılmasının şairde kelime dağarcığının gelişmediği ve şiir konusunda henüz tam bir vukufiyete sahip olmadığı anlamına geldiği ve bu nedenle de kafiye kusurlarından sayıldığı aktarılmaktadır.²⁷ Ayrıca yaygın görüşe göre Araplar nezdinde îtâ', her ne kadar kusur kabul edilse de diğer kusurlara nazaran hafif kalır.²⁸ Evs b. Hacer'in şiirlerinde ise 2 yerde îtâ'ın yapıldığı görülür.²⁹ Bunlardan biri şöyledir:

كَمَا اسْتَضَاءَ يَهُودِيٌّ بِمِصْبَاحِ	قَدْ نُمْتُ عَنِّي وَبَاتَ الْبَرْقُ يُسْهِزْنِي
فِي عَارِضٍ كُمْضِيءٍ الضُّبْحِ لَمَّاحِ	يَا مَنْ لِبَرْقِ أَيْتِ اللَّيْلِ أَرْقُبُهُ
يَكَادُ يَدْفَعُهُ مَنْ قَامَ بِالرَّاحِ	دَانٍ مُسْفٍ فَوْقَ الْأَرْضِ هَيْدَبُهُ
أَقْرَابُ أَبْلَقَ يَنْفِي الْحَيْلَ رَمَاحِ	كَأَنَّ رَيْتَهُ لَمَّا عَلَا شَطْبًا
أَعْجَازُ مُزِنٍ يَسْحُ الْمَاءَ دَلَّاحِ	هَبَّتْ جَنُوبٌ بِأَعْلَاهُ وَمَالَ بِهِ
وَضَاقَ ذَرْعًا يَحْمِلُ الْمَاءِ مُنْصَاحِ	فَالْتَجَّ أَعْلَاهُ ثُمَّ ارْتَجَّ أَسْفَلُهُ
رَيْطٌ مُشْرَّةٌ أَوْ ضَوْءٌ مِصْبَاحِ	كَأَنَّما بَيْنَ أَعْلَاهُ وَأَسْفَلِهِ

²² İbn 'Abdirabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, 5/78.

²³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 1/200.

²⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 1/200.

²⁵ İbn 'Abdirabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, 5/78.

²⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 1/200; Cevvâd Ali, *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arabi kable'l-İslâm*, (Beyrut: Dâru's-Sâki, 2001), 17/205; Abdulazîz 'Atîk, *İlmu'l-'arûz ve'l-kâfiye*, 167.

²⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 1/200; Cevvâd Ali, *el-Mufaşşal fî târihi'l-'Arabi kable'l-İslâm*, 17/205; Abdulazîz 'Atîk, *İlmu'l-'arûz ve'l-kâfiye*, 167.

²⁸ Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2002), 1/97; İbn 'Abdirabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, 5/78.

²⁹ Evs b. Hacer, *Divânu Evs b. Hacer*, 22,39.

Dostum, kuşkusuz ki sen uyudun ve beni dertlerimle baş başa bıraktın. Ben de Yahudi'nin, bir lambanın ışığıyla geceyi geçirdiği gibi karanlıkta çakan şimşeklerin parıltısı eşliğinde geceledim.

Geceyi uykusuz geçirip, sabah aydınlığı gibi bembeyaz bulutlar arasından parlamasını gözlediğim şimşek...

Bulut, yere o kadar yakın ki; biri yerden kalkacak olursa neredeyse elinin avucuyla onu savuracak.

Bulut, Şatip Dağının tepesine yükseldiğinde, alaca renkli atın belindeki beyazlığı andırıyordu.

Bulutun yükseklerine güney rüzgârı esti ve böylece yağmur sularından ağırlaşan bulut, yükünü boşaltmaya yüz tuttu.

Önce göklerde gürledi, sonra da yeryüzünün yakınında sarsılıp gebe olduğu suları sağanak sağanak dışarıya atmaya başladı.

Bulut öyle beyazdı ki; üst ile alt tarafları arasında sanki şeffaf beyaz kumaş serilmiş ya da içinde lamba yanıyordu.³⁰

Görüldüğü gibi bu beyitlerin ilki ve sonu hem lafız hem mana bakımından aynı kafiyeyle bitmiştir. Bu da مضباح sözcüğüdür. Ayrıca aynı kafiye'nin tekrarlandığı bu iki beyit arasında sadece beş beyit geçtiği görülür. Bu da kimilerine göre Arap şiirinde kafiye kusurlarından itâ' kusuru kabul edilir. Sonuç olarak bir görüşe göre bu şiirde kusur olduğu diğer görüşe göre ise olmadığı söylenebilir.

2.3. İsrâf Kusuru

İsrâf, art arda gelen beyitlerdeki revî, yani kafiye'nin son harfinin harekesinin fetha (ـَ), ile damme (ـِ) ya da kesra (ـِ) harekeleri arasında değişkenlik göstermesidir. Bu ismi almasının sebebi ise kafiye ahenginin sarf edilmesi yani değiştirilmesidir.³¹ İsrâfın, bu yönüyle ikvâ ile benzerliği dikkat çekmektedir. İki kavram arasındaki fark ise hareke değişikliğinden başkası değildir. Bu nedenle de kimi dilbilimcileri, isrâfı ikvâdan addedip başlı başına böyle bir kusurun varlığını yadırgamışlardır.³² Kaynakları incelediğimizde bu yaklaşımda bir haklılık payının olduğunu görürüz. Nitekim bazı kaynaklarda, kafiye kusurları arasında isrâfın zikredilmediği,³³ bazılarında da zikredildiği halde tanımına veya detayına yer verilmediği görülmektedir.³⁴ Şu kadar var ki: aynı kaynaklarda ikvâ'nın tanımında fetha (ـَ) harekesine değinilmemesi yani kafiye'deki değişikliğin damme ile

³⁰ Evs b. Hacer, *Divânu Evs b. Hacer*, 22.

³¹ İmîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'ilmi'l- 'arûd ve'l-kâfiye ve funûni's-şi'r*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1991), 363.

³² İmîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'ilmi'l- 'arûd ve'l-kâfiye ve funûni's-şi'r*, 363.

³³ Ahfeşu'l-Evşat, *el-Kavâfi*, 46-74; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, 1/96-98; Abdülazîz 'Atîk, *İlmu'l- 'arûz ve'l-kâfiye*, 166-170.

³⁴ İbn 'Abdirabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, 5/76-78.

Câhiliye Dönemi Arap Şiirinde Kafiye Kusurları (Evs b. Hacer Divanı Örneği)

kesra olduğundan söz edilmiş olması,³⁵ bu iddiayı boşa çıkarmış gibi görünmektedir. Kûfe dil ekolü müntesibi ve "Kurâ' u'n-neml" lakabıyla şöhret bulan dilbilimcisi Ebu'l-Hasan Ali b. Hasan el-Hunâî (v. 310/922), ikvâda nasb yani fetha (ـَ) harekesinin sadece anlam bakımından birbirini tamamlayan beyitler arasında olabileceğini dile getirir.³⁶ Bu da ikvân, isrâftan bağımsız olduğunu gösteren bir başka kanıttır. Çalışmamıza konu olan Evs b. Hacer'in divanında ise 4 yerde işrâf kusuru görülür.³⁷ Bunlardan biri şu iki beytin kafiyeleri arasında yapılan işrâftır:

لَنَا صَرْخَةٌ ثُمَّ إِسْكَاتَةٌ كَمَا طَرَقَتْ بِنَفَاسٍ بِكُرٍ
نَحْلُ الدِّيَارِ وَرَاءَ الدِّيَارِ ثُمَّ نُجْجِعُ فِيهَا الْجُزْرَ

Loğusa kadının doğum sancısından çığlık attığı gibi önce naralar atarız, sonra da sakinleşiriz.

*Diyar diyar gezer; bu diyarlarda deve kesip (ziyafetler çekeriz).*³⁸

Evs b. Hacer'in, savaşta güç gösterisi³⁹ olarak tanzim ettiği ve düşmanlarına gözdağı vermeye çalıştığı bu iki beytin kafiyelerinde i' râb yani hareke farklılığı görülür; birinci beytin kafiyesi بِكُرٍ kelimesi, fâil konumunda olduğu için merfu olup ref alameti damme (ـَ) harekesidir. İkinci beytin kafiyesi الْجُزْرُ sözcüğü ise meful (nesne) görevinde kullanıldığı için mansûb olup nasb alameti fethâ (ـَ) harekesidir. Buradaki değişiklik, bu iki harekede olduğu için şiirde işrâf kusuru sayılır.

2.4. Tazmîn Kusuru

Bir kafiye kusuru olarak tazmîn, bir beytin kafiyesinin, onu takip eden beyte anlam olarak kayıtlı olmasıdır.⁴⁰ Bir başka ifadeyle tazmîn, mana itibarıyla bir beytin kendinden önceki beytinin tamamlayıcısı olmasıdır.⁴¹ Şiirlerde sıkça rastlanılan tazmîn, kafiyenin kusurlarından addedilir.⁴² Mesela, birinci beytin kafiyesi mübteda veya fiil, ikinci beytin baş kısmı da haber veya fail olması tazmîn kapsamındadır. Sonuçta habersiz (yüklemsiz)

³⁵ Aḥfeşu'l-Evsat, *el-Kavâfi*, 46; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, 1/96; Ebu'l-Hasan Ali b. Hasan el-Hunâî, Kurâunneml, *el-Munteḥab min ġaribi kelâmi'l-'Arab*, thk. Muḥammed b. Ahmed el-'Umerî, (Mekke: Câmîatu Ummi'l-Kurâ, 1989), 2/726; Abdulazîz 'Atîk, *İlmu'l-'arûz ve'l-kâfiye*, 167.

³⁶ Kurâunneml, *el-Munteḥab min kelâmi'l-'Arab*, 2/727.

³⁷ Evs b. Ḥacer, *Divânu Evs b. Ḥacer*, 28, 32, 33.

³⁸ Evs b. Ḥacer, *Divânu Evs b. Ḥacer*, 32-33.

³⁹ İbn Kuteybe, *el-Me'âni'l-kebir fi ebyâti'l-me'âni*, thk. Salim Kârânkâvî - Abdurrahmân b. Yahyâ el-Yemânî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1984), 1/394.

⁴⁰ İbn 'Abdirabbih, *el-'İkdu'l-ferîd*, 5/78; Muḥammed et-Tuncî-Râcî el-Esmer, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'ulûmi'l-luġa*, 1/182; İmîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'ilmi'l-'arûd ve'l-kâfiye ve funûni's-şî'r*, 371.

⁴¹ Abdulazîz 'Atîk, *İlmu'l-'arûz ve'l-kâfiye*, 166-167.

⁴² İbn 'Abdirabbih, *el-'İkdu'l-ferîd*, 5/78.

bir mübteda ya da faili (öznesi) olmayan bir fiil düşünülemez.⁴³ Taẓmîn kusuru, Evs b. Hacer'in şiirinde 6 yerde yer alır.⁴⁴ Bunlardan biri şöyledir:

عَلَى الْأَزْوَجِ السَّقْبِ لَوْ أَنَّهُ يَقُومُ عَلَى ذِرْوَةِ الصَّاقِبِ
لَأَضْبَحَ رَثْمًا دُقَاقَ الْحَصَى كَمَثْنِ النَّبِيِّ مِنَ الْكَائِبِ

*Eyvah! Yazık oldu o kahraman insana! Öyle kahramandı ki; Sâkıb Dağının zirvesinde duracak olursa o dağ, paramparça olup toz haline gelmiş küçücük kum taneleri misali kum yığını haline gelir.*⁴⁵

Evs b. Hacer'in, vefat eden *Fudâla* isimli bir adam üzerine ağıt yakıp söylediği bu iki beytin manzumesinde⁴⁶ *tazmîn* söz konusudur. Nitekim her iki beyit, birbirine kayıtlı olup aralarında şart-cevap yani sebep-sonuç ilişkisi bulunmaktadır. Burada ikinci beyit, birincisinin sonucudur. Netice itibariyle sebepsiz bir sonucun düşünülmemeyeceği gibi sonuçsuz bir sebep de tasavvur edilemez.

Bazılarına göre ise her bir beytin sonraki beyte kayıtlı kalması, şairin acziyetini değil, maharetini ortaya koymaktadır. Bu görüşe göre, bir sonraki beyitten bağımsız olan beytin başlı başına mana ifade eden bir atasözünden farkı olmayıp şiirde asıl kusur budur.⁴⁷ Aḥfeşu'l-Evsat (v. 215/830), tazmîni kusur olarak görmemekle beraber, tazmîni içermeyen beyitlerin daha makbul olduğunu ifade eder.⁴⁸ Arap dilbilimcilerinden Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî (v. 392/1002), Aḥfeş'in tazmîni şiir kusuru görmemesinin nedeninin semâ'a ve kıyasa dayalı olduğunu belirtmektedir. Sonuçta tazmîn, Araplar'ın şiirlerinde çokça görülür ki bu da tazmînde cevaz olduğunu gösterir.⁴⁹ Şurası var ki: bir şeyin uygulanmasına cevaz ya da ruhsat verilmesinin aslında onda mevcut olan kusuru külliyyen ortadan kaldıracığı şeklinde düşünülmemelidir; ki zaten çoğu kaynaklarda kafiye kusurları arasında tazmînin de zikredilmesi⁵⁰ bunu gösterir. Kaldı ki Aḥfeş'in, tazmîni bir kusur görmediği halde tazmînsiz şiirlerin üstünlüğünü ima etmesi, aslında tazmînin kusurdan ari olmadığına ayrıca delil teşkil eder.

⁴³ Abdulazîz 'Atîk, *İlmu'l- 'arûz ve'l-kâfiye*, 167.

⁴⁴ Evs b. Hacer, *Dîvânu Evs b. Hacer*, 18, 63, 71, 76, 77, 95.

⁴⁵ Evs b. Hacer, *Dîvânu Evs b. Hacer*, 18.

⁴⁶ Ebu'l-Abbâs Muḥammed b. Yezîd el-Muberrid, *et-Teğâzî ve'l-merâğî ve'l-mevâ'îz ve'l-veşâyâ*, thk. İbrahim Muḥammed Hasan el-Cemel, (Cize: Nahadatu Mısır, ts.), 69.

⁴⁷ İmîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî 'ilmi'l- 'arûd ve'l-kâfiye ve funûni's-şi' r*, 374.

⁴⁸ Aḥfeşu'l-Evsat, *el-Kavâfi*, 70.

⁴⁹ Ebu'l-Ḥasen Ali b. İsmâ'il b. Seydâ el-Mursî, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, thk. Abdulhamîd Hindâvî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), 8/215.

⁵⁰ İbn 'Abdirabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, 5/78; el-Merzûbânî, *el-Müveşşah fî meâhizi'l- 'ulemâi 'ala's-şu'arâi*, 54; Muḥammed b. Ahmed el-Hârizmî, *Mefâtiḥü'l- 'ulûm*, thk. İbrahim el-Ebyârî, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l- 'Arabî, ts.), 118; Ebû Muḥammed Abdullâh b. Muḥammed b. Saîd el-Hafâcî, *Sırru'l-feşâha*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1982), 187; İmîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî 'ilmi'l- 'arûd ve'l-kâfiye ve funûni's-şi' r*, 371; Abdulazîz 'Atîk, *İlmu'l- 'arûz ve'l-kâfiye*, 166; Muḥammed et-Tuncî-Râcî el-Esmer, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî 'ulûmi'l-luğa*, 1/436.

2.5. Tevcîh Sinâdı Kusuru

Tevcîh Sinâdı, peş peşe gelen beyitlerin mukayyet (son harfi sakin olan) kafiyelerindeki son harflerinden önceki harflerin harekelerinin birbirinden farklı olmasıdır.⁵¹ Hareke farklılığının olduğu kafiyenin mutlak kafiye⁵² olması halinde bu, sinâd kusurundan sayılmaz.⁵³ Evs b. Hacer'in divanında 2 yerde tevcîh sinâdının yapıldığı mülâhaza edilir.⁵⁴ Bunlardan biri şu iki beyit arasında yapılmıştır:

فَكَيْفَ وَجَدْتُمْ وَقَدْ ذُقْتُمْ رَغِيغَتَكُمْ بَيْنَ حُلُوِّ وَمُزْ
بِكَلِّ مَكَانٍ تَرَى شَطْبَةً مُؤَلِّيَةً رَبِّهَا مُسْبِطٌ

(Ey Esedoğulları!) Ne tadı ne de tuzu olan bu cengin acı tecrübesini yaşadığımızda, bizi nasıl buldunuz?

(Savaşın kızıştığı anlarda), her yerde sahibini yere serilmiş vaziyette terk eden efsane atlar görürsün.⁵⁵

Evs b. Hacer'in Esedoğullarının aleyhine tanzim ettiği ve savaşın vahametini anlattığı bu iki beytin kafiyesi mukayyet kafiyeledir; birinci kafiyenin revî yani son harfinden önceki harfin harekesi damme (◌) iken, ikincisinde kesra (◌) olduğu görülmektedir. Bu da Arap şiirinde kusur kabul edilir.

Bazı dilbilimcileri, kesra (◌) ile damme (◌) arasındaki ihtilafa cevaz verip bunun sinad kusurundan addedilmediğini iddia etmektedirler.⁵⁶ Arap dilbilimcisi Halil b. Ahmed de iki kafiyedeki farklılık kesra (◌) ile damme (◌) arasında olmuşsa bunu caiz görür; ama bu değişiklik fetha (◌) ile damme (◌) arasında ise bunun kusur olduğunu öne sürer.⁵⁷ Halil b. Ahmed'in ya da diğerlerinin buna cevaz vermeleri, kusur olmadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim bir mâni için ruhsat verilmesi bu maniyi tamamen ortadan kaldırmaz. Kaldı ki, sinad için cevaz verilmesi onun Arap şiirinde çokça görülmesine dayanmaktadır.⁵⁸ Sonuç itibarıyla fetha ile kesra arasındaki farklılıktan kaynaklanan sinad, kusur kabul edilse de fetha ile damme arasındaki farklılıktan meydana gelen

⁵¹ Muḥammed et-Tuncî-Râcî el-Esmer, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'ulûmi'l-luġa*, 1/339.

⁵² Mutlak kafiye: Son harfi, sakin olmayan kafiyedir. Bk. Muḥammed et-Tuncî-Râcî el-Esmer, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'ulûmi'l-luġa*, 2/594.

⁵³ Merzubânî, *el-Müveşşah fi meâhizi'l-ülemâi 'ala's-şu'arâi*, 22; et-Tenûhî, *el-Kavâfi*, 199.

⁵⁴ Evs b. Hacer, *Divânu Evs b. Hacer*, 32, 33.

⁵⁵ Evs b. Hacer, *Divânu Evs b. Hacer*, 18.

⁵⁶ Ali b. Muḥammed 'Alemu'd-dîn es-Seḥâvî, *Sifri's-sa'ade ve sefirü'l-ifâde*, thk. Muḥammed ed-Dâlî, (Beirut: Dâru Sâdir, 1995), 2/873; İmil Bedî 'Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'ilmi'l-'arûd ve'l-kâfiye ve funûni's-şî'r*, 367.

⁵⁷ Merzubânî, *el-Müveşşah fi meâhizi'l-ülemâi 'ala's-şu'arâi*, 23.

⁵⁸ Burhânuddîn İbrahim b. Ömer, el-Bikâ'î, *en-Nüketu'l-vefiyye bimâ fi Şerhi'l-Elfiyye*, thk. Mâhir Yasin el-Fahl, (Bureyde: Mektebetu'r-Ruşd Nâşirûn, 2007), 1/425; Abdulazîz 'Atîk, *İlmu'l-'arûd ve'l-kâfiye*, 169.

kusurdan daha ehven kalır.⁵⁹ Buna göre yukarıda verilen beyitlerin kafiyelerindeki hareke farklılığı, diğer kusurlara göre daha hafiftir.

2.6. İşbâ' Sinâdı Kusuru

İşbâ' sinâdı, art arda gelen iki beytin kafiyelerinin son harfleri ile tesis elifi⁶⁰ arasında yer alan ve *dahîl* adı verilen harflerinin birbirinden farklı hareke almasıdır.⁶¹ Peş peşe gelen kafiyelerdeki dahîl harfinin birinde kesra (ـَ) diğerinde damme (ـُ) harekesi bulunması halinde, bu kusur hareke farkının, fetha (ـِ) ile damme (ـُ) ya da fetha (ـِ) ile kesra (ـَ) arasında olmasına nazaran daha hafif kusur kabul edilir.⁶² İşbâ' sinâdı kusuru, Evs b. Hacer'in şiirleri arasında yalnızca bir yerde görülür:⁶³

نَوَاعِمُ مَا يَضْحَكْنَ إِلَّا تَبَسُّمًا إِلَى اللَّهِو قَدْ مَالَتْ بِهِنَّ السُّوَالِفُ
وَأَدْمَاءُ مِثْلَ الْفَحْلِ يَوْمًا عَرَضَتْهَا لِرَحْلِي وَفِيهَا جُرْأَةٌ وَتَقَادُفُ

(O kadınlar), narindir; sadece tebessüm ederek gülerler. Geçmiş yıllar, onları bugüne eğlenip vakit geçirmeye sevk etmiş...

O beyaz dişi deve ki, bir gün ona binip seyahat etmek üzere aldım; buğra (erkek deve) gibi dört nala koşuyordu.⁶⁴

Konu ve anlam ilişkisi birbirinden kopuk olduğu görülen bu iki beytin kafiyeleri arasında *sinâdu'l-işbâ' kusuru* söz konusudur. Nitekim birinci beytin kafiyesi olan السُّوَالِفُ kelimesinin son harfi (ف) ile tesis harfi (ل) arasında yer alan ve dâhîl diye adlandırılan (ل) harfi, kesra harekesini alırken, onu takip eden beytin تَقَادُفُ kafiyesindeki (ذ) harfi, damme harekesini almıştır. Bu da Arap şiirinde kusur kabul edilir.

Öte yandan bu hareke farklılığı kesra ile damme arasında olduğu için diğer kusurlara nazaran daha hafiftir. Sonuç itibarıyla Evs b. Hacer'e ve dolayısıyla Câhiliye dönemine ait şiirdeki her iki türlü sinâd kusurlarının da damme ile kesra harekelerinden meydana geldiği görülmektedir. Bu da gösteriyor ki Câhiliye Arap şairleri, şiirlerinde mümkün olduğunca bu tür kusurlardan uzak kalmaya özen göstermişlerdir.

Câhiliye devri şiirini temsilen Evs b. Hacer'in divanında sinâd türlerinden yalnızca bu iki türe rastlanılması da bunu göstermektedir. Nitekim sinâd türleri arasında en çok kusurlu

⁵⁹ İmîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî 'ilmi'l-'arûd ve'l-kâfiye ve funûni's-şi'r*, 367.

⁶⁰ Tesis elifi, kafiyenin son harfi (revi) ile kendisi arasında *dahîl* adı verilen harekeli bir harfin yer aldığı eliftir. Bk. Muhammed et-Tuncî-Râcî el-Esmer, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî 'ulûmi'l-luğa*, 1/94.

⁶¹ Muhammed et-Tuncî-Râcî el-Esmer, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fî 'ulûmi'l-luğa*, 1/339.

⁶² Tenûhî, *el-Kavâfi*, 196.

⁶³ Evs b. Hacer, *Divânu Evs b. Hacer*, 57.

⁶⁴ Evs b. Hacer, *Divânu Evs b. Hacer*, 57.

sayılanı, *hazv sinâdıdır*⁶⁵ ve ne bu sinâdın türü ne de diğer sinâd türleri divanda bulunmamaktadır.⁶⁶

Sonuç

Kafiye kusurları incelendiğinde, bir kısmının kafiyedeki hareke farklılığından, bir kısmının ise mana itibarıyla beyitler arasındaki ilişkiden kaynaklandığı mülahaza edilmektedir. Genel anlamda kafiyelerde, hareke değişikliğinden kaynaklanan kusurlarda, hareke farkı daha ziyade fetha (ـَ) ile damme (ـِ) ya da fetha (ـَ) ile kesra (ـِ) arasında olduğu anlaşılmaktadır.

Bir cahiliye şairi olup çalışmada şiirleri ele alınan Evs b. Hacer'in şiirlerinde toplamda 18 yerde kafiye kusurunun yapıldığı tespit edilmiştir. Bunlardan en çok tazmin, en az ise işbâ' sinâdının olduğu görülmektedir. Şiir zaruretinden kaynaklı olarak bazen kafiyeler mukayyet olabilmektedir. Evs b. Hacer'in divanında kafiye kusurlarının yer aldığı şiirlerin çoğunun mutlak kafiyeli olması, mukayyet kafiyeli şiirlerindeki mukayyetliğin, kafiye kusurlarını örtmeye yönelik olmadığına delil teşkil etmektedir.

Çoğu dil uzmanı, Câhiliye dönemine ait şiirlerde sıklıkla görülen *tazmin*, *itâ'* ve *tevcih sinâdı* gibi bazı kafiye kusurlarının diğerlerine nazaran daha az kusurlu olduğunu veya hiç kusurlu olmadığını belirtmiş ya da bu tür kusurlara cevaz göstermişlerdir. Buna göre bir şiirin, söz konusu kusurlardan kolay kolay arınamayacağını söylemek mümkündür. Ayrıca bu tür kusurların yer almadığı veya az bulunduğu şiirlerin daha başarılı ve makbul olduğu söylenebilir. Câhiliye dönemi şiirlerinde, hafif sayılan kusurların dışında azami ölçüde kafiye kusurlarından uzak durulmuştur. Evs b. Hacer'in şiirinde ise *ikvâ'* ve *isrâf* dışındaki kusurların tamamının hafif kusurlar olduğu değerlendirilmektedir.

Kafiye kusurları bazen lafız bazen de manadan kaynaklanır; *itâ'* ve *tazmin* mana bakımından; diğerleri ise lafız açısından yapılan kusurlardır. Evs b. Hacer'in divanında tespit edilen kafiye kusurlarının daha çok hareke yani lafız bakımından olduğu görülmektedir. Evs b. Hacer'in divanında, harekeden kaynaklanan kusurlarının özellikle damme (ـِ) ile kesra (ـِ) arasında olması ve bu kusurların da çok az sayıda bulunması, şairin şiirdeki maharet, tecrübe ve marifetini ortaya koymaktadır. Bu durum ise bir Câhiliye şairi olarak Evs b. Hacer'in şiir ustalığı ve şiire vukufiyeti bağlamında dile getirilen söylem ve iddiaları bir kez daha haklı çıkarmıştır. Evs b. Hacer'in şiirlerinde kafiyeden kaynaklanan diğer kusurlara hiç rastlanılmaması, şairin bu konudaki hassasiyetini ve yaklaşımını gözler önüne sermektedir.

Bununla birlikte Câhiliye dönemi şairlerinden olan Evs b. Hacer'in divanında bir takım kafiye kusurlarının tespit edilmiş olması, Câhiliye dönemine ait şiirlerinin kafiye kusurlarından ari olmadığını göstermektedir.

⁶⁵ Hazv sinâdı, peş peşe gelen iki beytin kafiyelerindeki redif harfinden önceki harfinin harekesinin birbirinden farklı olmasıdır. Bk. Muhammed et-Tuncî-Râcî el-Esmer, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'ulûmi'l-luğa*, 1/340.

⁶⁶ Diğer sinad türleri için bk. el-Ahfeşu'l-Evsat, *el-Kavâfi*, 59-61; et-Tenûhi, *el-Kavâfi*, 194-199.

Kaynakça

- Ahfeşu'l-Evsat Ebu'l-Hasen Sa'îd b. Mes'ade. *el-Kavâfi*. Thk. Ahmed Râtib en-Neffâh. Cidde: Dâru'l-Emâne, 1974.
- Akbaş, Rifat. "Câhiliye Poetikasında Edebî Eleştiri Örnekleri", *Ekev Akademi Dergisi* 20 (2016), 573-589.
- Ali, Cevvâd. *el-Mufasssal fi târihi'l-'Arabi kable'l-İslâm*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sâkî, 2001.
- Atik, Abdulazîz. *İlmu'l-'arûz ve'l-kâfiye*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 1987.
- Bikâ'î, Burhânuddîn İbrahim b. Ömer. *en-Nüketu'l-vefiyye bimâ fi Şerhi'l-Elfiyye*. Thk. Mâhir Yasin el-Fahl. 2 Cilt. Bureyde: Mektebetu'r-Ruşd Nâşirûn, 2007.
- Bulut, Ali. *Belagat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Can, Betül. "Câhiliye Döneminde Edebî Eleştiri", *Ekev Akademi Dergisi* 14 (2010), 223-230.
- Cengiz, Mehdi. "Eski Arap Şiiri Sorgulanamaz mı?: Câhiliye Şiirinin Kanonlaşmasına Dair Bir Değerlendirme", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 56 (2021), 169-186.
- Çetin, Mehmet Zeki. *Arap Şiirinin Eleştirisinde İlham*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Hafâcî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Saîd. *Sirru'l-feşâha*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1982.
- Hârizmî, Muhammed b. Ahmed. *Mefâtihü'l-'ulûm*. Thk. İbrahim el-Ebyârî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, ts.
- Hunâî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hasan. Kurâ'u'n-Neml, *el-Muntehab min ğaribi kelâmi'l-'Arab*. Thk. Muhammed b. Ahmed el-'Umerî. 2 Cilt. Mekke: Câmiat Ummi'l-Kurâ, 1989.
- İbn 'Abdirabbih, Ahmed b. Muhammed. *el-'İkdü'l-ferîd*. Thk. eş-Şirbinî Şerîde. 5 Cilt. Kahire: Dâru'l-İhâdis, 2013.
- İbn Hacer, Evs. *Divânu Evs b. Hacer*. Thk. Ömer Fârûk et-Tabbâ'. Beyrut: Dâru'l-Erkam İbnu'l-Erkam, ts.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim, *eş-Şî'r ve's-su'arâ'*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2002.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim. *el-Me'âni'l-kebîr fi ebyâti'l-me'âni*. Thk. Salim Kârânkâvî - Abdurrahmân b. Yahya el-Yemânî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1984.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn. *Lisânu'l-'Arab*. 9 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdır, 1993.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâ'il ed-Darîr el-Mürsî, *el-Muħkem ve'l-muħiṭü'l-a'zam*. Thk. Abdulhamîd Hindâvî. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2000.
- İsfahânî, Ebu'l-Ferec Ali b. el-Huseyn. *el-Eġâni*. Thk. İhsân Abbas vd. 25 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdır, 2008.
- Kayrevânî, Ebû Ali el-Hasen İbn Reşîk *el-'Umde fi meħâsini's-şî'ri ve âdâbihi*. Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1981.
- Merzubânî, Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân. *el-Müveşşah fi meâhizi'l-'ulemâi 'ala's-su'arâ'*. Thk. Muhammed Huseyn Şemsuddîn. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1995.
- Muberrid, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd. *et-Tegâzi ve'l-merâsi ve'l-mevâ'iz ve'l-vesâyâ*. Thk. İbrahim Muhammed Hasan el-Cemel. Cize: Nahdat Mısır, ts.
- Salihoġlu, Hamit. "Câhiliye Dönemi Evsîye Şiir Ekolü", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019), 441-459.
- Sehâvî, Ali b. Muhammed 'Alemu'd-dîn. *Sifrü's-sa'ade ve sefirü'l-ifade*. Thk. Muhammed ed-Dâli. 3 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdır, 1995.
- Seller, Yusuf. "İbn Sellâm el-Cumahî'nin Arap Edebi Eleştirisine Katkısı: Tabakât Özelinde Bir Analiz", *İstanbul Üniversitesi İslam Tetkikleri Dergisi* 12/1 (2022), 127-155.
- İbnu's-Serrâc, Ebu Bekir Muhammed b. Sehl b. *el-Usûl fi'n-nahv*. Thk. 'Abd el-Huseyn el-Fetlî. 3 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2015.
- Tenûhî, Ebû Ya'lâ Abdalbaki Abdullâh. *el-Kavâfi*. Thk. Muhammed Avni Abdurrauf, Kahire: Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-kavmiyye, 2003.
- Tuncî, Muhammed Râcî el-Esmer, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'ulûmi'l-luġa*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2001.
- Tuncî, Muhammed. *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'-edeb*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1999.
- Tülücü, Süleyman. "Muallakât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları (2020)
- Ya'kûb, İmîl Bedî'. *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi 'ilmi'l-'arûd ve'l-kâfiye ve funûni's-şî'r*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1991.
- Zebidî, Muhammed Murtada, *Tâcu'l-'Arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. Kuveyt: Vizâretu'l-İrşâd ve'l-Enbâ', 2001.